

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни

өөредилге талазы-биле
директорнун
оралакчызы

Ооржак С.К./

«23» 08 2023 ч

Бадылааны

Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазының
директору

Кенден-оол В.К./

Дужаал № 81
«23» 08 2023 ч

11-ги (он бирги) класска
тыва дыл эртеминге
ажылчын программа
2023-2024 өөредилге чылы

Неделяда 1 ш
Бүдүн чылда: 34 шак

Тыва дыл болгаш чогаат бапкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2023

Тайылбыр бижик

10-11 класстың тыва дыл эртеминге ажылчын программаны Ойдан-оол А.К., Сат Ш.Ч., Сувандии Н.Д. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. 5-11 классы. Күрүне стандарты. Өөрөдиге программалары. - Кызыл, 2008. - 88 с.деп программага даянып тургускан.

Өөренир ному А.К.Ойдан-оол,Б.К.Ондар,К.Б.Доржу,Е.М.Куулар Тыва дыл ному,Кызыл,2007 ч.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИН ПЛАННАТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨРИ **Бот-тускайлаң түңнөлдөрүгө дараазында чүүлдер хамааржыр:**

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелиг медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түңнөлдөрүгө (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң уткаын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дисклерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылыр дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түңнөлдөрүн үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң уткаын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, уткаын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин уткаын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкөөн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтун янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын болгаш оларны холуй); диалогтун янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгыраы (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;
- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, оскертип, делгередип билири;

- бодунуң үежилеринин мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттын утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарынга ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыры.

10-11 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерни** чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелеринин дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың киж-бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралынга ужур-дузанын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузанын билири;

- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглеринин аразында харылзааларын шингээди алыры;

- дыл эртемниң кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелеринин аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээди алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектеринин аайы-биле, дылдың

кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;

- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Тыва дылда программанын тургузуу:

№ п/п	Темазы	Допчузу
1.	Тыва дыл болгаш тыва дыл дугайында ниити билиглер	Дылдарның өг-бүлелеринин дугайында ниити билиг. Тыва дыл-түрк дылдарның бирээзи. Өске түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу. Тывага ажыглап турган бижиктеринң хевирлери. Тыва дыл дугайында эртем,ооң кезектери. Тыва дыл дугайында эртемниң хөгжүлдези. Тыва дылдың штнчилекчилери болгаш оларның кол-кол ажылдары. Тыва дылдың диалектилери,оларның онзагай демдектери.
2	Фонетика	Дылдың фонетиктиг системазының дугайында билиг.Ажык болгаш ажык эвес үннер системазы. Сингармонизмниң хевирлери. Сөс иштинге үн болуушкуннары. Слогтарның хевирлери.Сөс ударениези.
3	Лексика болгаш фразеология	Тыва дылдың лексиктиг системазы. Хөй уткалыг сөстөрнн доора уткаларының тыптыр аргалары. Хөй уткалыг сөстөрннн омонимнерден ылгалы.Лексиканың өске дылдың кезектери-биле харылзаалары. Тыва дылдың лексиказының аңгы-аңгы бөлүктеринин амгы үеде ажыглалының онзагайлары. Хуу аттарның тургустунарының онзагайлары. Быжыг сөс каттыжыышкыннары, оларның ажыглалы.
	Лексикография	Словарьларның хевирлери: энциклопедия болгаш дыл словарьлары.Оларның ажыглалы
5.	Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы	Тыва дылда сөстөрннн морфемниг тургузуу.Агглютинация дугайында билиг. Морфологтут, синтаксистиг,хурааңгайлаашкын,дорт очулга аргаларының дузазы-биле чаа сөстөрннн тургустунары.
6	Морфология	Дылдың морфологтут системазының дугайында билиг.Тыва дылда сөстөрннн лексика-грамматиктиг бөлүктерге чарары,ооң барымдаалары. Тускай чугаа кезектеринин системазы, оларның грамматиктиг категориялары Дузала чугаа кезектери,оларның тускай чугаа кезектеринден ылгалы Аян сөзү-онзагай чугаа кезээ
7.	Систаксис	Синтаксистиг система дугайында билиг. Синтаксистиг харылзаалар,оларның илереттинер аргалары
Ү.	Сөс каттыжыышкыны	Сөс каттыжыышкыннарының хев ирлери,холбажыр аргалары:башкарылга,хамааржылга, каттыжылга. Сөс каттыжыышкыннарының модельдеринин дугайында билиг.

9.	Домак	Домак дугайында билиг.Домак кезигүннеринин хевирлери.Домактарның хевирлери. Нарвн синтаксистиг конструкциялар. Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалары. Монолог, диалог, полилог дугайында билиг.
10	Сөзүглел	Сөзүглелдин тургузуу,хевиролери. Сөзүглелдин кезектериниң аразында харылзаалары, оларның илереттинери.
11.	Стилистика	Чугаа стильдериниң дугайында билиг.Тыва дылдың стильдериниң хевирлери, ук стильдеринң ылгавырлыг демдектери
12.	Шын бижилге (орфография)	Тыва орфографияның үндезиннери.Ук үндезиннерге даянган дүрүмнер.
13.	Пунктуация	Тыва пунктуацияның принциптери.Бижик демдектерин ажыглаарының нарын таварылгалары
	Чугаа культуразы	Эки чугааның шынарлары: чогуур үезинде болуру,шынныы,дыңнадыг азы медээ бээри,аянныы. Тыва чугааның этикеди.Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыры

Тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемин(курузун) өөредириниң программазында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрээн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедиинкинерин барымдаалап тайылбырлаан.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни
- бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг
- илеридииниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында
- туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрээн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырынга өөреникчилерниң сонуургалын
- күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотзмнің болгаш интернационализмнің езузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглернің өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянның номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүнү-биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагырынга кижизидер.

11-ги класстың өөреникчилеринин тыва дылга шиңгээди алыр кол-кол билиглери:

Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылыр. Янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар, оларга бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билер. Сөзүглелдин стилин болгаш жанрын тода-радыр. Литературлуг дылдың нормаларын сагыр.

Пунктуациядан. 8-9 класстарга өөрөнгөн пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салыр.

Орфографиядан. 5-6 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны шын бижиир болгаш тайылбырлаар.

Өөредилге –тематиктиг план. 11 класс – 34 шак

Кичээлдин темазы	Ниити шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгазы
Катаптаашкын Орфография			
Хөй кезектерлиг нарын домактар			
Синтаксис болгаш пунктуация. Сос каттыжышкыны,Домак			
Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар			
Сөзүглел дугайында билиг			
Түңнел кичээл.			
Ниитизи-биле			

11-ги класстың тыва дылда календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Онаалгазы	Шагы	Эрттирер хүнү		Эдилге кылганы
				план	факт	
Кирилде кичээл 1 шак						
1	Дыл эртеми болгаш ооң бөлүктери. Амгы үеде тыва дылдың ажыглалы (sms-чагаалар, интернет четкизи дээш о.ө).	Конспектини номчуур	1			
2	Тыва дылды шинчилеп келгениниң кыска төөгүзү. Амгы тыва дылдың шинчилекчилери, оларның кол ажылдары.	Мерг 2 (аас-биле, Мерг 7 (б-б))	1			
Орфография. Чугаа культуразы. Чугаа сайзырадылгазы						
3	Орфография дугайында билиг. Тыва дылдың эң билдингир орфограммалары. Тыва орфографияның үндезиннери (фонетиктиг, морфологтуг, этимологтуг, чаңчылчаан, иероглифтиг). Шын бижилгениң дүрүмнери. Тудуштур, дефистеп, аңгылап бижиир нарын сөстөр.	Мергежилге 18				
Дыл болгаш культура Чугаа сайзырадылгазы						
4	Дылда чоннуң төөгүзү болгаш культуразының илереттингени. Чоннуң культура, төөгү, география, езу-чаңчылдарын чырыткан тыва дылда номнарының үнези. Тыва чугааның аяны.	Мерг 21,25	1			
Синтаксис, ооң-биле холбашкан пунктуация. Чугаа сайзырадылгазы Сөс каттыжышкыннары.						
5	Сөс каттыжышкыннары, ооң кезектериниң аразында холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.	Мерг 19	1			

6	Ч/с. Сөс каттыжыышкыннарының домак тургузарынга ужур-дузазын сөзүглелдерге сайгарары.	Ч.а., д.а., с.а., а.о. – морфологтуг сайгарылга	1			
7	Хыналда диктант (грамматиктиг онаалгаларлыг)	Словарь-биле ажылдаар	1			
Бөдүүн домак						
8	Бөдүүн домак. Домактың чугула болгаш ийиги черге кижигүннери, оларның илереттинери. Чаңгыс болгаш ийи чугула кижигүннүг домактар. Сорулгазының аайы-биле домактарның янзылары	Мергежилге 34	1			
Домактарның нарынчылтынар аргалары						
9	Домактарның нарынчылтынар аргаларының дугайында. Чаңгыс аймак кижигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	Мергежилге 37	1			
10	Тускайлаан кижигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	Мергежилге 42,44	1			
11	Делгеренгей кижигүннер-биле (причастиелиг, деепричастиелиг база деңнелгелиг бөлүглелдер-биле) нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	Мергежилге 49,51	1			
12	Кирилде сөстер болгаш кирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери, интонацияның ужур-дузазы.	Мергежилге 56,57	1			
13	Ч/с. Бөдүүн домакты нарынчыдар аргаларны аас болгаш бижимел чугаага	Мергежилге 62	1			

	шын ажыглаары.					
Нарын домак. Чагырышпаан нарын домак						
14	Нарын домактарның хевирлери. Нарын домакта бөдүүн домактарның каттыжар аргалары: кожумактар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, артынчылар, үн аяны.	Мергежилге 66,67	1			
15	Чагырышпаан нарын домактарда кирип турар бөдүүн домактарның утка талазы-биле харылзаазы, ону илередир аргалары. Чагырышпаан нарын домактарга бижик демдектерин салыры.	Арын 219 Состер-биле домактар чогаадыр (дурумде)	1			
16	Ч/с. Чагырышпаан нарын домактар кирген сөзүглелдерниң сайгарылгазын кылыры.	Мергежилге 73	1			
Чагырышкан нарын домак						
17	Чагырышкан нарын домактарда кирип турар бөдүүн домактарның утка талазы-биле харылзаазы.	Арын 223, таблица-биле ажыл	1			
18	Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домактар, оларның холбажыр аргалары.	Мергежилге 83,85	1			
19	Чагырышкан нарын домактарга бижик демдектери	Мергежилге 90	1			
20	Ч/с. Чагырышкан нарын домактар кирген сөзүглелдерниң сайгарылгазын кылыры.	Сөзүглел-биле ажыл	1			
Нарын синтаксистиг конструкциялар						

29	Сөзүглел дугайында билиг. Сөзүглелдің кол демдектери (кезектерге чардынары, уткалыг кезек болуру, харылзаалыы	Мергежилге 97	1			
30	Сөзүглелде домактарның болгаш кезектерниң харылзашкан аргалары. Абзацтың сөзүглелдің кезектеринге чардынар аргазы болуру.	Мергежилге 100	1			
31	Чечен чогаал стилиниң өске стильдерден оназагайы. Сөзүглелде чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын кылдыр бижиттинген детальдарны сайгарар чуруму	Карточка-биле ажыл	1			
32	Чугаанын стильдери. Албан- херек бижиктери. ЧСК Практикум: тайылбыр, билдириишкин, протокол, справка, хол үжүү, илеткел. Автобиография бижири	Билдириишкин хол үжүү бижиир Протокол бижиир	1			
33	Хыналда ажыл					
34	Туннел кичээл		1			
Ниити 34 шак						

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММАГА ЭДИЛГЕ КЫЛГАНЫНЫҢ ЧЫЛДАГААНЫ

[illegible]